

# *Opsummerende og afsluttende bemærkninger*

AF

DORTHE GERT SIMONSEN

1. Da *Historisk Tidsskrift* kun undtagelsesvis udkommer i illustreret udgave, skal jeg bede læseren om at forestille sig et fotografi af Kristian Erslev. En billedtekst til fotografiet, der kunne opsummere den ovenfor førte diskussion, kunne passende være en parafrasering af Rene Magritte: »Dette er ikke Kristian Erslev«. Så langt tror jeg, at Bent Egaa Kristensen og jeg kan blive enige: repræsentation (fotografiet) og referent (Erslev) er ikke det samme, og formentlig kan Egaa Kristensen også gå med til, at denne problematik er væsentlig at forholde sig til som historiker. Billedteksten skulle ikke kunne overraske eller udfordre den kildekritiske historiker. Det er ikke bare med udgangspunkt i den sproglige vending, at en historiker vil kunne hævde, at repræsentationen ikke er »gennemsigtig« eller direkte afledt af dens referent. Også den kildekritiske tradition foreskriver som bekendt et skel mellem historisk kildemateriale og fortidig virkelighed.

Jeg skrev artiklen »Tegn og iagttagelse« i nærværende tidsskrift for at undersøge, hvorfor den sproglige vending er blevet opfattet som en trussel eller som en »litterær praksis«, der står i *modsatning* til de historievitenskabelige bestræbelser. Hvorfor paralleliseres der ikke i stedet mellem historiens centrale metodiske problemstilling (hvad er forholdet mellem historisk kildemateriale og en ikke længere eksisterende fortid?) og problemstillinger man finder i forbindelse med den sproglige vending (hvad er forholdet mellem repræsentationer og deres ikke direkte tilgængelige referent)?

2. Det spørgsmål kan man naturligvis afklare i en håndvending, hvis man opfatter tekst og virkelighed som afgrænsede kategorier og separate »erkendelsesobjekter«. Dermed kan man argumentere for, at historikere nok kan beskæftige sig med teksters (repræsentationers) »virke-

midler« som et redskab i arbejdsprocessen, men ellers må overlade dette felt til »litteraturforskningen«. Historikere kan jo ikke blive hængende i teksternes »univers«, da historiefaget (i hvert fald hidtil og forhåbentlig også fremover) har til opgave at fremskaffe viden om et Andet univers: Virkeligheden, som den var »bag om teksten« (med alle forbehold for historikernes fejlbarlige slutninger, hypoteser og gætterier naturligvis). Med dette udgangspunkt kan man så også hævde, at forskere, der ikke opererer med en separat virkelighed »bag om teksten«, er »fanget i sproget« og derfor ikke er historikere.

Ja, så er den jo ikke længere!

3. På samme facon kan man forklare den manglende parallelisering mellem kildekritisk historie og den sproglige vending fra den anden side af skyttegraven. Lad os tage udgangspunkt i en strukturalistisk definition af tegn og tekster, som var fremherskende sidst i 1960'erne. Her er tegn en enhed af *signifiant* og *signifié*, det betegnende og det betegnede. Tegnets betydning opstår ved tegnenes strukturelle relationer til hinanden og ikke gennem en afspejlende eller gengivende relation til en ydre referent. Således måtte strukturalisterne være stærkt kritiske overfor netop de historiefaglige operationer, for ikke blot overser historikere teksternes (kildernes) *signifié* og lader som om *signifié*'en er en tekst-ekstern instans (virkeligheden). Men samtidig foregiver historikere kausale sammenhænge, hvor tekstens betydning udlægges som et produkt af »virkeligheden«. Med andre ord, tekstens betydningsproduktion *naturaliseres* og historieforskningen skaber en falsk »virkelighedseffekt«, der i bedste fald er udtryk for naiv realisme.<sup>1</sup>

Her står vi så på den anden side, hvor der jo heller ikke specielt rummeligt, eller for den sags skyld interessant at være.

4. Når jeg har analyseret *Historisk Teknik* og værkets centrale begreb »middelbar [indirekte] Iagttagelse« og endvidere sammenlignet dets funktion og dets teoretiske forudsætninger med et begreb om »tegnets analytik«, som jeg har udviklet med inspiration fra så forskellige kanter som Jacques Derridas og Stephen Greenblatts analysepraksis, har det været for at give et forhåbentlig lidt mindre kedsommeligt og forudsigeligt bidrag til debatten om sprogets rolle i historiefaget end det ovenfor skitserede. Man kan nemlig ikke uden videre reducere den middelbare iagttagelses teknik til naiv realisme. Den centrale problemstilling i

<sup>1</sup> Jf. Roland Barthes: »The Discourse of History« i *The Rustle of Language* (New York: Hill and Wang, 1986)

*Historisk Teknik* er: Hvordan kan historikere overskride kildematerialets subjektive »gengivelse« af subjektformidlede observationer og nå til den virkelighed, der fremstod *umiddelbart iagttagelig* i fortiden? Subjektivitetens problem er omdrejningspunktet for Erslevs løsningsbestræbelser, og *Historisk Teknik* udviklede teknikker med henblik på at »se igennem« den subjektivitet, der står *imellem* repræsentation og virkelighed.

Greenblatts analysepraksis kan på den anden side ikke reduceres til en strukturalistisk tegnopfattelse. Nok opfattes tekster (repræsentationer) som performative og betydningsproducerende, men dog således at *repræsentationer kun eksisterer i brug*. De producerer mening i *interaktion* med *forskellige* situationer og fortolkningsfællesskaber. I brugssituationer etableres historisk specifikke (foranderlige) henvisningssammenhænge mellem forskellige repræsentationer og deres referenter, og sådanne henvisningssammenhænge er en forudsætning for, at fænomener kan afgrænses som *denne* ting, *denne* hændelse, *denne* intention, *dette* menneske etc. »Tegn« har jeg brugt som navnet på denne *aktivitet*: den udveksling der sker mellem repræsentation og materialitet (eller mellem repræsentation og subjektiv intention etc.), som gør fænomenerne identificerbare i tid og rum.

5. Nu til fotografiet igen. »Dette er ikke Kristian Erslev«. Ikke desto mindre slutter kildekritiske historikere fra fotografi til objekt, fra kilder til virkelighed. Hvad er da *forbindelsen* mellem repræsentation og virkelighed? Her vil den kildekritiske historiker traditionen tro svare, at det er fotografen – udover fotografiapparatet naturligvis. Fotografen har set noget, har villet noget med sit fotografi, og har taget sit billede ud fra det. Det er blandingen af de forhold, der kommer til syne i fotografiet. Går vi til de tekstuelle repræsentation kan man sige, at sproget opfattes mere eller mindre som et fotografiapparat i den kildekritiske tradition: sproget kan *afspejle* hvad en forfatter har erfaret og har villet.<sup>2</sup> Derfor kan sproget bruges intentionelt og kan frembringe en meningsfyldt tekst. Den kildekritiske tradition betyder, at den subjektive erkendelse både er det *problematiske* og det *nødvendige* forbindelsesled mellem tekst og verden.

Sætter man nu dette i forhold til historisk analysepraksis efter den sproglige vending, er det snarere måder, hvorpå fotografiet blander sig

<sup>2</sup> Kildekritikken synes at forudsætte, at der er et *gennemsigtigt* forhold mellem forfatterens mening og tekstens *mening*, hvor »forfatterens mening« er et produkt og en blanding af: 1) *forfatterens* iagttagelser af (indtryk af og viden om) fortidig virkelighed, 2) *forfatterens* personlighed og 3) *forfatterens* kommunikationsinteresser ved nedskrivningstidspunktet.

med det, det repræsenterer, idet det allierer sig med eller adskiller sig fra andre repræsentationer, der er interessant at undersøge. Det virkelige og forståelige konstitueres ved denne interaktion (jf. også nedenfor punkt 7). Denne forskel i opfattelsen af hvad der er virkeligt og hvilken funktion repræsentationer har, har også været karakteristisk for Egaa Kristensens og mine debatindlæg. Vi er uenige om historieforskningens forudsætninger og konsekvenser, fordi vi har forskellige tekst- og virkelighedsbegreber at vurdere dem ud fra. Det har vanskeliggjort en egentlig diskussion. Muligvis er denne debat gået galt i byen, fordi Egaa Kristensen overhovedet ikke tager stilling til de spørgsmål, jeg søger svar på, når jeg læser hans indlæg – og omvendt naturligvis. Mine spørgsmål går på, hvordan han opfatter *relationen* mellem på den ene side »virkeligheden bag ved teksten«/forfatterens førsproglige »mening« og på den anden side skrifttegnene, ordene, billederne? Hvordan kan denne virkelighed eller denne *mening* (forud for og uafhængig af tekst), manifestere sig i tekstuelle koder og i øvrigt afkodes igen af en læser? Den eneste bifaldende reference, jeg har fundet til sprogteori i Egaa Kristensens tekst, er til den senere Wittgensteins teorier om sprogspil. Men netop i forbindelse med sprogspilsteorien viste Wittgenstein, at privatsprog ikke kan eksistere,<sup>3</sup> dvs. der kan ikke være nogen korrespondens mellem individuelle forfatteres førsproglige følelser/intentioner/meninger og sproglige *udtryk*.<sup>4</sup> Dertil kommer, at Wittgenstein nu fremhævede, at sproget er en *livsform*. Er sprogspillene da ikke *den praksis hvorigennem vi erfarer verden?* Og i så tilfælde, hvordan kan man da hævde, at der kan eksistere en uafhængig verden, mening eller forfatterintention »bagved teksten«? Jeg kan ikke finde nogen konsistens i de måder, Egaa Kristensen definerer begreber som tekst, mening og virkelighed på, og således ved jeg ikke hvordan vi skal kunne diskutere dem.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> Hvis man da ellers kan generalisere over det noget særprægede værk *Filosofiske undersøgelser*, hvori Wittgenstein skriver om sprogspil. Men jævnfør med Ludwig Wittgenstein: *Filosofiske Undersøgelser* (København: Munksgaard Rosinante, 1995 [1958]), s. 135ff, eksempelvis § 271, 274, 279, 280 etc.

<sup>4</sup> Men måske er der slet ikke tale om forfatterintention, når Egaa Kristensen taler om »mening«? I så fald: Hvis ikke fra vores kommunikationspraksis, og således gennem sprogets/teksternes/billedernes betydningskabende aktivitet, hvor kommer den omtalte *mening* så fra? Er der en ny teleologi på spil her?

<sup>5</sup> Det kræver en længere udredning at underbygge disse argumenter. Men lad mig forsøge at illustrere mine spørgsmål og den forvirring, de afstedkommer i læsningen af Egaa Kristensens definitioner af »tekst«: »Tekster må ... opfattes som resultatet af en menneskelig kommunikationssituation, hvori der indgår tre led: Forfatteren, teksten og den intenderede modtager.« Således definerer Egaa Kristensens konkluderende sit tekstbegreb. (s. 394) Her må man for det første fremhæve, at den »intenderede modtager« også befinder sig på forfatter/intentions-siden, så der faktisk kun er tale om to led, (og hvil-

6. »Dette er ikke Kristian Erslev«. Efter den debat, der har fulgt op på min artikel i de seneste numre af *Historisk Tidsskrift*, kan man måske undres over, hvordan ovennævnte problemstillinger i så høj grad blev et spørgsmål om, hvad Erslev *mente* (i virkeligheden, i fortiden, i sit indre tankeunivers?). Der skal to til tango, og vist har både Egaa Kristensen og jeg diskuteret, hvordan *Historisk Teknik* kan eller bør forstås og udlægges. Stillet overfor mangfoldige kritikpunkter af spredt karakter, valgte jeg i mit første svar ikke at give en længere lektion om tegnproblematikken, men i stedet at spille *Erslev-spillet*.. I det spil har Egaa Kristensen haft noget at byde på, og med hensyn til Erslev-traditionens bevæggrunde er jeg absolut blevet klogere gennem denne debat. Hvad den historiske Erslev »mente« eller hvilke intentioner han mere specifikt havde, synes jeg derimod ikke, vi er nået frem til, og jeg er heller ikke sikker på, at det er så relevant i denne sammenhæng.

Hvad er forfatterens rolle i forhold til tekstens budskab? Naturligvis findes der mange forskellige sprogspil, en forfatter kan trække på, der findes valg og der findes forskelle mellem tekster, men man må spille sprogspillet for at kunne skrive. Derfor er forfatteren eller dennes »mening« ikke et direkte *ophav* til en tekst. Forfatteren kan snarere defineres som den *første læser* af sin tekst, som den hermeneutiske filosof Paul Ricoeur har beskrevet det.

7. Lad os kaste et sidste blik på det imaginære fotografi. »Dette er ikke Kristian Erslev«. Men hvad er det så? Hvis det var reproduceret her i tidsskriftet ville det være et ganske materielt objekt bestående af tryksvæerte og papir, foruden dets repræsentative og meningsproducerende perspektiv, stilistik og reference. Fotografiet er et objekt og det er et *tegn*. Det ville ikke give mening uden en kompetence til at aflæse foto-

ken rolle spiller den reelle aftager i denne tekstdefinition?) For det andet: Når »tekst« både indgår som den term, der skal defineres, og som en af de termer, der definerer den, så står vi efter min mening på samme stade efter definitionen som før. Hvad er en tekst? Hvad er *forholdet* mellem den og de andre instanser? I forlængelse heraf og for det tredje: Er der i Egaa Kristensens definition et skel mellem forfatterens mening og tekstens betydning? Hvad er i så fald relationen mellem dem? Eller forestiller Egaa Kristensen sig, at forfattersubjektets mening udtrykker sig direkte i tekstens meddelelser, således at man uden videre kan (levns)slutte fra tekst til forfatter-intention? Det kunne man tro ved citatets fortsættelse: »Den store forskel i vore [Egaa Kristensen og DGS] forskellige metoder ligger i, hvad erkendelsesobjektet er. I den traditionelle historiske analyse er det forfatterens handling, der er udgangspunktet for både *Slutning fra Frembringelse* og *Slutning fra Beretning*, idet vi ønsker at fastslå ophavsmandens formål med frembringelsen.« Her er mit spørgsmål: Er »ophavsmandens formål« det samme som en »handling«? Eller er handlingsbegrebet snarere opstået for at kunne forsvare, at man kan finde frem til forfatterens formål (intentioner) ved at »slutte fra frembringelse« (og dvs slutte til en så-

grafier, uden en viden om mekaniske fotoapparater, uden tanke på fotografens handling og uden reference til fotografiets objekt. Kan man være fanget af »teksten« her? Kan man lave en »formsanalyse«, kan man lukke af for fotografiets fordring på reference til noget andet, et »udenfor«, således at det ville udgøre et »eget univers«? Det tror jeg ikke.

Fotografiet er måske den form for repræsentation, der bedst illustrerer *Historisk Tekniks* ideal om den historiske synsprotese. Selvom Kristian Erslev ikke-længere-er, og vi således stadig må fastholde, at der er tale om en »middelbar iagttagelse«, gør fotografiet ham på sin vis iagttagelig. Men hvad ser vi så? En typisk mandfigur fra slutningen af 1800-tallet? Hat, stok, skæg og briller? Et biologisk væsen? Manden der var elsket af *Damen der skød på doktoren*? Historiens faderskikkelse i Danmark? Hvad vi end ser, og hvordan vi end strukturerer »erkendelsesobjektet«, så var også virkelighedens Erslev et objekt og et tegn samtidig. Hverken dengang eller nu kan Erslev fritages eller adskilles fra cirkulerende repræsentationer. Men det betyder selvfølgelig ikke, at manden er bundet til eller lukket inde i *denne*, fotografiets repræsentation. Dette er pointen: Historiens problem er da ikke blot, at fortiden ikke-længere-er, og at historikere kun har repræsentationer af fortiden at arbejde ud fra. Historikere arbejder endvidere, ligesom andre forskere, under det forhold, at også udenfor fotografierne (repræsentationerne, kilderne) må man indramme instanser og sætte dem i forhold til hinanden, for at de kan identificeres som genstande og mennesker, hændelser og situationer. I den forstand kan man for min skyld godt sige, at vi aldrig kommer »udenfor-tekst« eller udenfor sprogpillet. Der er imidlertid forskel på konkrete tekster som bogstaver i en bog og

kaldt »frembringende handling«)? Er der overhovedet tale om en »slutning« her? Læser man ikke en tekst (og således forholder sig til dens »berettende elementer«) for at kunne overveje, hvilke formål forfatteren havde? Videre går Egaa Kristensen-citatet således: »Målet er ved begge sluttemåder at erkende en virkelighed udenfor teksten, som for at forstå frembringelsen nødvendigvis også må inddrage de to andre led i kommunikationssituationen.« Hvor kommer »virkeligheden uden for teksten« ind i forhold til den definition af tekst, som dette citat lagde ud med? Har man fundet virkeligheden uden for teksten, når man har fratrukket kommunikationssituationen fra tekstens mening, eller udgør kommunikationssituationen netop denne virkelighed?

Et andet sted i sin replik beskriver Egaa tekster sådan, at »tekster – udover at skildre virkeligheden på bestemte måder – *kommunikerer* en mening, som kan forstås, ellers ville menneskelig kommunikation være umulig.« (s. 393). Her er mit spørgsmål, hvad er *relationen* mellem virkeligheden og en teksts »skildring« af den? Korrespondens, kausalitet? Og hvad er det for en »mening«, han skriver om? Er den mening, tekster kommunikerer, bundet sammen med den virkelighed udenfor teksten, som Egaa Kristensen refererer til i citatet ovenfor? Eller er det sprogets produktion af mening, vi her har på tale? Eller er det snarere en eksistentiel før-sproglig mening, han opererer med? Hvad garanterer meningens overførsel fra afsender til modtager, hvis ikke sprogets performativitet?

tekstualitet som et fortsat spil mellem historisk specifikke repræsentationer. Vi kommer heller aldrig »indenfor teksten«. Lige så utænkeligt det er at finde en ren virkelighed, ligeså umuligt er det at forestille sig en lukket tekst. Og der er stadig forskel mellem fotografiet og mennesket Kristian Erslev – også her, hvor jeg har ladet dem begge fremmane af skriften.